

ingediend op **1661** (2022-2023) – Nr. 1
11 april 2023 (2022-2023)

Verslag van de gedachtewisseling

namens de Commissie voor Onderwijs
uitgebracht door Kathleen Krekels, Jan Laeremans en Loes Vandromme

over het jaarverslag 2020-2021 en 2021-2022
van de Erkende Instanties
en Vereniging levensbeschouwelijke vakken

Samenstelling van de Commissie voor Onderwijs:

Voorzitter: Karolien Grosemans.

Vaste leden:

Arnout Coel, Koen Daniëls, Karolien Grosemans, Kathleen Krekels, Annabel Tavernier;
Roosmarijn Beckers, Jan Laeremans, Kristof Slagmulder;
Loes Vandromme, Hilâl Yalçın;
Jean-Jacques De Gucht, Gwendolyn Rutten;
Johan Danen, Elisabeth Meuleman;
Hannelore Goeman.

Plaatsvervangers:

Marius Meremans, Axel Ronse, Nadia Sminate, Kris Van Dijck, Katja Verheyen;
Leo Pieters, Els Sterckx, Sam Van Rooy;
Katrien Schryvers, Brecht Warnez;
Els Ampe, Tom Ongena;
Stijn Bex;
Steve Vandenberghe.

Toegevoegde leden:

Kim De Witte.

INHOUD

I.	Uiteenzetting door de Erkende Instanties en Vereniging levensbeschouwelijke vakken	4
1.	Inleiding	4
2.	Inhoud van het jaarverslag	6
2.1.	Deel 1: situering levensbeschouwelijke vakken en de universele rechten van de mens en het kind	6
2.2.	Deel 2: interlevensbeschouwelijke competenties, de ILC-projectwerking in de scholen: cijfers en duiding	6
2.3.	Deel 3: de (inspecteur-adviseur) levensbeschouwelijke vakken in coronatijden.....	6
2.4.	Deel 4: samenwerking tussen LBV en het team Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen	7
2.5.	Deel 5: samenwerking tussen de Erkende Instanties en Vereniging van de LBV	7
2.6.	Opvolging pilootprojecten 1 uur interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) in LBV derde graad secundair onderwijs van het GO!	7
2.7.	Samenwerking tussen LBV en het projectteam Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen	7
II.	Bespreking	8
1.	Tussenkomen van de leden	8
1.1.	Jean-Jacques De Gucht.....	8
1.2.	Kathleen Krekels.....	9
1.3.	Hannelore Goeman	10
1.4.	Jan Laeremans	11
1.5.	Loes Vandromme	12
1.6.	Johan Danen	13
1.7.	Kristof Slagmulder	13
1.8.	Koen Daniëls	14
2.	Antwoorden van de Erkende Instanties en Vereniging.....	14
	Gebruikte afkortingen.....	21
	Bijlagen: zie de dossierpagina van dit document op www.vlaamsparlement.be	

Op 9 februari 2023 organiseerde de Commissie voor Onderwijs een gedachtewisseling over het jaarverslag 2020-2021 en 2021-2022 van de Erkende Instanties en Vereniging levensbeschouwelijke vakken, met:

- Jürgen Mettepenningen, bisschoppelijk afgevaardigde voor het onderwijs van het aartsbisdom Mechelen-Brussel;
- Hein Van Renterghem, inspecteur-adviseur coördinator Rooms-katholieke godsdienst;
- Maurice van Stiphout, algemeen secretaris Erkende Instantie rooms-katholieke godsdienst, voorzitter Erkende Instanties en Vereniging;
- Sylvain Peeters, voorzitter Raad voor Inspectie en Kwaliteitszorg niet-confessionele Zedenleer;
- Thierry Vervoort, inspecteur-adviseur coördinator Niet-confessionele zedenleer;
- Christophe Van Waerebeke, stafmedewerker Raad voor Inspectie en Kwaliteitszorg niet-confessionele Zedenleer, secretaris Erkende Instanties en Vereniging;
- Aysel Bayraktar, voorzitter Centrum Islamonderwijs;
- Ahmed Azzouz, inspecteur-adviseur Islamitische godsdienst;
- Eric Corthauts, voorzitter Erkende Instantie van de protestants-evangelische godsdienst;
- Gottlieb Blokland, inspecteur-adviseur Protestants-evangelische godsdienst;
- Philippe De Bruyn, inspecteur-adviseur Orthodoxe godsdienst;
- Moses Mund, inspecteur-adviseur Israëlitische godsdienst;
- Stephen Murray, secretaris-generaal van het Centraal Comité van de Anglicaanse Eredienst in België;
- Birte M. Day, inspecteur-adviseur Anglicaanse godsdienst.

De bijlagen zijn terug te vinden op de [dossierpagina](https://www.vlaamsparlement.be) van dit document op www.vlaamsparlement.be.

I. Uiteenzetting door de Erkende Instanties en Vereniging levensbeschouwelijke vakken

1. Inleiding

Maurice van Stiphout start zijn uiteenzetting met een citaat van filosoof John Dewey: "Het idee van democratie is een breder en vollediger idee dan wat in de staat zelfs op zijn best kan worden geïllustreerd. Om gerealiseerd te worden, moet het alle vormen van menselijke omgang beïnvloeden, het gezin, de school, de industrie, de religie."

De EI&V is de organisatie van instanties of vereniging die conform artikel 5 van het decreet betreffende de inspectie en de begeleiding van de levensbeschouwelijke vakken van 1 december 1993 erkend zijn door de Vlaamse Regering. Hoewel het allemaal vzw's zijn, spreekt men voor de godsdiensten over instanties en voor niet-confessionele zedenleer over een vereniging.

Hoewel de organisatoren van de levensbeschouwelijke vakken pas sinds 2018 over enkele aspecten van de leerplannen moeten rapporteren aan het Vlaams Parlement, brachten ze ook voordien verslag uit. Vanaf 1994, dus sinds de inwerkingtreding van het decreet, tot begin de jaren 2000 werd jaarlijks aan de coördinerend inspecteur-generaal gerapporteerd over de werking van de inspecteurs-adviseurs LBV. In het schooljaar 2004-2005 werkten de inspecteurs-adviseurs LBV mee aan de Onderwijsspiegel van de onderwijsinspectie, meer bepaald het onderdeel over het levensbeschouwelijk onderricht in het licht van GOK. Dat verslag is nog altijd beschikbaar op de webstek van de onderwijsinspectie. Vanaf 2017-2018 vindt er een jaarlijkse schriftelijke rapportering plaats aan het Vlaams Parlement. In het eerste jaarverslag werd nauwelijks aandacht besteed aan hoe de rechten van de mens en het kind in de leerplannen van de LBV aan bod kwamen, omdat het

jaarverslag al zo goed als klaar was toen die verplichting er kwam. In het jaarverslag van 2019-2020 werd er wel op ingegaan.

Het is de essentie van de LBV om bij te dragen aan de levensbeschouwelijke ontwikkeling en -groei in de totaalontwikkeling van de leerling. Juist in het kader van denken over identiteit spelen de LBV een grote rol. Denken over de eigen levensbeschouwing, gelovig of niet-gelovig, is de oudste vorm van denken over de eigen identiteit. Dat is ook de reden waarom het in de Grondwet is terechtgekomen, stelt de spreker. Grondwettelijk is bepaald dat kinderen het levensbeschouwelijk onderwijs dienen te krijgen waarvoor hun ouders kiezen en dat in de school van de keuze van de ouders. Decretaal dienen leerplannen in overeenstemming te zijn met de internationale en grondwettelijke beginselen over de rechten van de mens en van het kind. Alle leerplannen moeten uiteraard de goedgekeurde eindtermen en ontwikkelingsdoelen respecteren. Voor de levensbeschouwelijke vakken geldt ook dat ze de interlevensbeschouwelijke competenties moeten nastreven.

In het jaarverslag 2019-2020 is uitgebreid ingegaan op de eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Omdat er op dat vlak niets is gewijzigd, gaat er in dit jaarverslag geen specifieke aandacht naar. De leerplannen van de verschillende LBV volgen de hedendaagse inzichten op het gebied van de levensbeschouwelijke pedagogiek. Hierbij staat de identiteitsvorming van de leerling voorop, waarbij specifieke levensbeschouwelijke opvattingen aangereikt worden maar uiteindelijk de leerlingen zelf hun overtuiging vormgeven.

De samenwerking tussen de inspecteurs-adviseurs en de EI&V is gebaseerd op respect voor ieders eigenheid. Het is ook van belang te onderkennen dat de LBV en hun organisatoren weliswaar gelijkwaardig zijn, maar dat er ook onderlinge verschillen zijn waardoor gesproken kan worden van een 'gelijktijdige ongelijkzijdigheid'. Met deze verschillen moet in onderlinge contacten rekening gehouden worden zowel ten aanzien van het eigen als van elkaars functioneren, om de eenvoudige reden dat niet alle levensbeschouwingen op hetzelfde moment op dezelfde wijze kunnen reageren. Het functioneren van een georganiseerde levensbeschouwing is niet slechts een kwestie van juridische principes en (grond)rechten, maar ook van organisatorische mogelijkheden, die niet afgedwongen of geforceerd kunnen worden, maar organisch moeten groeien. Feitelijk vonden de eerste contacten, tussen enkele inspecteurs van niet-confessionele zedenleer, katholieke godsdienst en protestantse godsdienst, plaats in de jaren tachtig in het Rijksonderwijs, de enige plaats waar inspecteurs van verschillende denominaties elkaar konden ontmoeten in een sterk verzuilde samenleving. Daaruit zijn de eerste stappen gezet naar een toenadering tussen alle organisatoren LBV.

Een mijlpaal vormde op 1 december 1993 het decreet betreffende de inspectie en de begeleiding van de levensbeschouwelijke vakken. Aansluitend bij het decreet ontstond in 1994 op initiatief van de inspecteurs-adviseurs zelf de Commissie Levensbeschouwelijke Vakken. Deze commissie is een overlegorgaan samengesteld uit een afvaardiging van de inspecteurs-adviseurs van de verschillende LBV. Het is een belangrijk platform voor de kwaliteitsbewaking en -ontwikkeling van de LBV. De eerste vrucht van de CLBVB was het charter van de inspecteurs-adviseurs, dat in 2021 herzien werd en aangevuld met de levensbeschouwingen die in 1994 nog niet aanwezig waren. Sinds het najaar van 1999 bestaat het structureel overleg van de EI&V.

Vruchten van dat overleg zijn de functiebeschrijving voor vakinhoud en vakpedagogie ter aanvulling van de functiebeschrijving van de leermeesters en leraren LBV; de gemeenschappelijke memoranda voorafgaand aan de verkiezingen van het Vlaams Parlement en vooral, vanaf 2009, de ontwikkeling van de interlevensbeschouwelijke competenties. Die werden in 2012 aangeboden aan de minister van

Onderwijs en de voorzitter van het Vlaams Parlement en maakten vanaf dat moment in alle levensbeschouwingen integraal deel uit van de eigen leerplannen.

2. Inhoud van het jaarverslag

2.1. Deel 1: situering levensbeschouwelijke vakken en de universele rechten van de mens en het kind

Het eerste deel van het jaarverslag opent met een essay waarin de grondwettelijke rechten, geworteld in de universele waarden van vrijheid en gelijkheid, toegepast worden op het belang van het levensbeschouwelijk onderricht. Hierbij wordt sterk het belang van onderwijsvrijheid en keuzevrijheid benadrukt.

Op Vlaams decretaal niveau is de organisatie van de LBV verankerd in het decreet Basisonderwijs en de Codex Secundair Onderwijs. Twee wekelijkse lestijden zijn van groot belang, zowel organisatorisch als kwalitatief. Ook wordt sterk de matigende werking van de school benadrukt: LBV worden gegeven in de schoolcontext. Ze zijn geen inleiding in het geloof voor wie een keuze gemaakt heeft om toe te treden tot het geloof, maar informatie over de levensbeschouwing die ouders voor hun kinderen gekozen hebben.

Tot slot wordt het verband gelegd tussen mensenrechten en ILC en wordt aan de hand van voorbeelden geïllustreerd hoe de mensen- en kinderrechten vorm hebben gekregen in de leerplannen van de LBV.

2.2. Deel 2: interlevensbeschouwelijke competenties, de ILC-projectwerking in de scholen: cijfers en duiding

De spreker citeert: "De CLBVB benadrukt het belang van de ontwikkeling van een eigen levensbeschouwelijke identiteit om interlevensbeschouwelijke dialoog en of interlevensbeschouwelijk samenleven mogelijk te maken. Tegelijk stelt de CLBVB dat een levensbeschouwelijke identiteit zich ook ontwikkelt door expliciet contact met andere levensbeschouwingen. De ontdekking van onder meer verschillen en gelijkenissen nodigt de leerling uit zichzelf te positioneren op levensbeschouwelijk vlak. Daartoe werden de ILC in het leven geroepen. Deze competenties maken integraal deel uit van de vigerende leerplannen en worden opgevolgd en begeleid door de inspecteurs-adviseurs. Fundament van de interlevensbeschouwelijke omgang is en blijft de dialoog, omdat juist deze vorm van communicatie, van omgaan met elkaar, de samenwerking tussen levensbeschouwingen kan aanzwengelen en enthousiasmeren."

De ILC krijgen vorm in schoolprojecten en ontmoeting met andere levensbeschouwingen. De ILC vormen ook de basis voor alle vormen van samenwerking waarbij de EI&V betrokken is. Meer in detail komt dat terug bij de bespreking van de projecten interlevensbeschouwelijke dialoog in de derde graad van het GO! en actief burgerschap in het Stedelijk Onderwijs Antwerpen. Deel 2 verduidelijkt voorts de verfijning van de aanpak van de ILC in de verschillende leerjaren in groeilijnen en geeft een kwantitatieve opvolging van de projecten in coronatijden. Voor de toekomst van de ILC- en ILD-projecten is er concreet materiaal nodig. De CLBVB vraagt hiervoor praktische ondersteuning.

2.3. Deel 3: de (inspecteur-adviseur) levensbeschouwelijke vakken in coronatijden

Net zoals voor vrijwel alle actoren in het onderwijsveld was de coronaperiode voor de inspecteurs-adviseurs Levensbeschouwelijke vakken een moeilijke en uitdagende periode. Zeer snel pasten ze hun werking aan om te kunnen inspelen op de snel veranderende situatie. De zorg voor zowel de leerling, het vak als de leraar stond daarbij centraal. Zeker in het lager onderwijs werd de normale organisatie van

de lestijden LBV in bepaalde periodes sterk bemoeilijkt omdat klasgroepen niet gemengd mochten/konden worden en omdat leerkrachten op maximaal een of twee scholen aanwezig mochten zijn. De inspecteurs-adviseurs hielden nauwgezet de vinger aan de pols. In de vele contacten met leerkrachten en directies kregen zij hoogte van wat er leefde in de scholen, op welke problemen de leerkrachten botsten, welke mogelijkheden er waren enzovoort. In nauw overleg met alle levensbeschouwingen werden de bevindingen verzameld en besproken, wat meestal uitmondde in een gezamenlijk standpunt en/of een gelijkgerichte aanpak. Op de website van de inspectie LBV werden adviezen voor directies en leerkrachten over een zo zinvol mogelijke organisatie geplaatst. Terzijde meldt de spreker dat de LBV geen stem hadden in het coronaoverleg onderwijs.

2.4. Deel 4: samenwerking tussen LBV en het team Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen

Het vierde deel gaat over de samenwerking tussen de LBV en het projectteam Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen.

2.5. Deel 5: samenwerking tussen de Erkende Instanties en Vereniging van de LBV

Deel 5 gaat over de samenwerking tussen de EI&V.

2.6. Opvolging pilootprojecten 1 uur interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) in LBV derde graad secundair onderwijs van het GO!

Gottlieb Blokland verwijst naar het Vlaamse regeerakkoord (*Parl. St.* VI. Parl. 2019-20, nr. 31/1), waarin staat dat het GO! in de derde graad van het secundair onderwijs ervoor kan kiezen om een van de twee lessen LBV te wijden aan ILD en zo meteen aan de eindtermen Burgerschap te werken. De EI&V stelde dan aan het GO! voor om dat uur ILD te laten organiseren door de LBV, door de uitbreiding van de bestaande projecten ILC. Het GO! heeft dat voorstel aanvaard. Een stuurgroep en werkgroep bogen zich over de praktische uitwerking. De leerplannen, een voor de doorstroomrichtingen en een ander voor de arbeidsmarktgerichte richtingen, zorgen voor een samenvoeging van de eindtermen voor burgerschap en de ILC. Twee scholengroepen zijn gekozen om ze te testen: de scholengroep Geraardsbergen-Zottegem en de scholengroep Mechelen-Keerbergen.

De leerkrachten zijn, begeleid door de inspecteurs en met veel inzet en enthousiasme, er in grote lijnen in geslaagd de leerplannen te realiseren. De begeleidende werkgroep heeft een monitoringsverslag geschreven, waarin onder meer het gebrek aan concreet materiaal aangekaart wordt, maar ook de praktische problemen van het beheer van grote groepen. Algemeen is het GO! enthousiast om het project voort te zetten en uit te breiden. Het tracht nu vooral de praktische bezwaren weg te werken. Dat betekent materiaal zoeken, leerkrachten begeleiden, bijvoorbeeld met studiedagen, en werkvormen zoeken voor grote groepen.

2.7. Samenwerking tussen LBV en het projectteam Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen

Ahmed Azzouz noemt de samenwerking tussen de inspecteurs-adviseurs LBV en het Stedelijk Onderwijs Antwerpen sinds 2018 intensief en vruchtbaar. Het stedelijk net Antwerpen telt meer dan zeventig basisscholen en ongeveer vijfendertig secundaire scholen. De leerkrachten LBV worden aangemoedigd om via de ILC een aantal burgerschapscompetenties te realiseren. Dat werd bekrachtigd via een engagementsverklaring van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen en de EI&V. Andere OVSG-scholen laten zich inspireren door dat concept.

Het stedelijk onderwijs werkt uiteraard goed samen met zowel het GO! als met de OVSG. De visie van de OVSG is dat alle vakken, dus ook algemene vakken, moeten bijdragen aan de eindtermen Actief burgerschap. De koepel waar ook het stedelijk onderwijs toe behoort, hanteert vijf pijlers als verbindend uitgangspunt voor de samenwerking: een rechtvaardige, democratische, vreedzame, diverse wereldschool. Bouwstenen voor de eindtermen Burgerschap zijn: identiteit, diversiteit, dialoog en democratische principes. Aan de bouwstenen identiteit en diversiteit wordt de pijler diverse school gelinkt. Aan de bouwstenen dialoog, de pijler vreedzame school. Onder democratische principes wordt onderwezen over de relatie tussen levensbeschouwing en rechtsstaat, sociale rechtvaardigheid, democratische waarden en mensen- en kinderrechten.

Via de ILC dragen de leerkrachten LBV dus bij tot de realisatie van de eindtermen Burgerschap, meent de spreker. Uiteraard moeten de leerkrachten opgeleid worden, onder meer om leerlingen te leren omgaan met diversiteit, op vreedzame manier conflicten op te lossen, zich te positioneren in een pluralistische maatschappij en de dialoog aan te gaan met andersdenkenden. Elk schooljaar zijn er dan ook vormingen in samenwerking tussen het team Actief Burgerschap van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen en de inspecteurs-adviseurs LBV. In 2018-2019 werden de leerkrachten LBV opgeleid in het competentiemodel Actief Burgerschap, in 2019-2020 lag de focus op de democratische school, in 2020-2021 op de wereldschool en dit schooljaar op de rechtvaardige school.

Het ILC-model start vanuit het bestuderen van de eigen levensbeschouwing, met inbegrip van de pluraliteit en diversiteit ervan. Dé islam bestaat bijvoorbeeld niet, er zijn verschillende interpretaties. Van daaruit wordt gewerkt aan dialoog, waarbij leerlingen leren naar elkaar te luisteren en elkaar te respecteren. Zo ontstaat inzicht in de diversiteit, niet alleen van de eigen maar ook van de andere levensbeschouwingen. Een andere leerlijn is de omgang met fake news en informatie van de sociale media. De link LBV-burgerschap werkt verrijkend, concludeert de spreker.

II. Bespreking

1. Tussenkomen van de leden

1.1. Jean-Jacques De Gucht

Volgens *Jean-Jacques De Gucht* vindt Open Vld het verkeerd om leerlingen in een levensbeschouwing les te geven. Correct is het om les te geven over verschillende levensbeschouwingen, gekaderd in een filosofisch-historisch kader. Lessen ILD zijn wat zijn partij in de regeringsonderhandelingen over de derde graad van het openbare onderwijsnet vroeg, uiteraard binnen de grenzen van de Grondwet.

Het aantal inspecteurs is ontoereikend voor de verschillende levensbeschouwingen. In het schooljaar 2021-2022 is er ook een groot probleem met de bekwaamheidsbewijzen van de lesgevers van alle levensbeschouwingen. Bijvoorbeeld bij de islamleerkrachten hebben 247 van de 993 leraren het vereiste bekwaamheidsbewijs. Aangezien er momenteel in een godsdienst onderwezen wordt en er dus segregatie is, is meer inzetten op dialoog een goede zaak. Het nieuwe handboek over de islam is ook positief, want vandaag is het handboek van Diyanet, stelt de spreker. Daarin staan onder meer vier redenen waarom een man zou trouwen: de eigendommen, de familie, de schoonheid en het geloof van de vrouw.

De combinatie van te weinig inspecteurs, verkeerd lesmateriaal en weinig degelijk opgeleide leerkrachten is nefast. De spreker stelt voor bekwaamheidsbewijzen te verplichten en als dat na een overgangsperiode niet lukt, gewoon te stoppen met het levensbeschouwelijke onderwijs.

Hoe denken de sprekers over leerkrachten zonder bekwaamheidsbewijs? Wanneer zal er goed lesmateriaal zijn over ILD, zodat het in de rest van Vlaanderen kan worden geïmplementeerd? Wie geeft dat vak? Vertrekt iedereen vanuit zijn eigen levensbeschouwing om de visie van anderen uit te leggen? Wie controleert dat? Wie stelt de leerkrachten aan?

Jean-Jacques De Gucht vraagt nog of de andere levensbeschouwingen dan de islam de handboeken getoetst hebben aan de Europese waarden, de gelijkheid van man en vrouw, de mensenrechten enzovoort.

1.2. Kathleen Krekels

Kathleen Krekels informeert hoe het jaarverslag wordt opgesteld. Het geeft de indruk dat elke levensbeschouwing zelf uitschrijft hoe ze voldoet aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Het blijft een theoretische opsomming, terwijl het doel van het jaarverslag ook is kritisch te kijken naar de theorie en weergeven hoe die vertaald wordt in de lessen, eerder zoals de Onderwijsspiegel, die enkele scholen kritisch doorlicht en nagaat of de verschillende lesinhouden op de juiste manier toegelicht worden en de eindtermen op de juiste manier gehaald worden, met tot slot een kritisch verslag of de school voldoet. Als dat niet haalbaar is in een algemeen verslag, is een jaarverslag per levensbeschouwing dat kritischer, gedetailleerder en meer praktijkgericht is, misschien interessanter.

Bij het leerplan voor islamonderricht in het secundair onderwijs staan acht rechten waaronder het recht op godsdienst. In het jaarverslag staat evenwel het recht op godsdienstvrijheid tussen vierkante haakjes. Waarom is dat? De beschrijving van de proefprojecten is opnieuw vrij theoretisch. Volgens de EI&V zijn er ondertussen leerplannen. Hoe zien ze de verdere uitrol daarvan? Hoe denken de sprekers over de vervanging van alle LBV door ILD en burgerschapsopvoeding?

Voorts informeert de spreker of geschrapte inspectiebezoeken door de coronacrisis ingehaald worden. Hoe universeel toepasbaar is de groeilijn van de ILC? Hoewel dat theoretisch volgens het verslag wel het geval is, blijkt uit contacten met scholen dat niet elke levensbeschouwing even sterk bezig is met de ILD. Ze vraagt dan ook de mening van elke denominatie over de ILD.

Voor de ILC is er samenwerking gezocht met externen als Axcent, het Netwerk Islamexperten en EDUC8. Waarom komt Axcent als meest veelbelovend naar voren? Voor ILC-projecten is er een keuze tussen thema's. Zijn er verschillen in de keuzes tussen de levensbeschouwingen? Liggen bepaalde thema's moeilijker of komen ze in elke levensbeschouwing aan bod? Klopt het dat sommige thema's vermeden worden? Valt dat ook bij de inspecties op? Tijdens de coronacrisis werden opdrachten in het lager onderwijs soms oneigenlijk ingeschaald als ILC-projecten. De levensbeschouwingen vinden die noodoplossing niet voor herhaling vatbaar. Hoe zullen ze dat in praktijk opvolgen? Tijdens de coronacrisis werd er voor ILC-projecten vaak gekozen voor thema's als omgaan met emoties en identiteitsontwikkeling vanuit levensbeschouwelijke reflectie. Vinden de genodigden dat positief? Of houdt dat een gevaar in van terugplooiën op zichzelf? De essentie van de ILC is in contact komen met andere levensbeschouwingen. Wordt daarover gewaakt?

De intensere samenwerking tussen inspecteurs-adviseurs LBV tijdens de coronacrisis heeft zich voltrokken "tot een breder professioneel kader". Wat houdt dat praktisch in? Is er een formele samenwerkingsgrond? Voorts informeert ze of de samenwerking met de stad Antwerpen voor actief burgerschap ook in andere steden mogelijk is. Zoeken de levensbeschouwingen zelf actief naar nieuwe partnerschappen?

Het nieuwe lesmateriaal voor de islamitische godsdienst, *Sīra*, is ontwikkeld door leerkrachten. Daartegenover staan de *Nôer*boeken die eigenlijk momenteel min of

meer verplicht zijn. Hoe staan de genodigden tegenover het nieuwe handboek dat allicht een meer Europese kijk biedt? Zullen ze het nieuwe handboek aanprijzen? Dat boek gaat samen met een digitale leeromgeving voor de leerlingen. Zullen de leerkrachten het gebruik ervan stimuleren? Zijn ze bereid om via KlasCement lesmateriaal te delen zodat ook andere leerkrachten er inzicht in krijgen? Voor de katholieke godsdienst is er de godsdienstdidactische Thomaswebsite van de KU Leuven. Zijn er plannen voor een dergelijke website voor de andere godsdiensten? Of bestaan er al dergelijke websites?

Homofilie wordt door bepaalde levensbeschouwingen nog als een ziekte betiteld. Dat druist in tegen de rechten van de mens. Controleert de inspectie dat? Weet ze voldoende wat de leerkrachten effectief in de klas onderwijzen? Ziet ze alleen de les die gegeven wordt als ze langskomt of worden er ook gesprekken gevoerd met leerlingen, andere leerkrachten of directies over hoe het er op andere momenten aan toegaat?

1.3. Hannelore Goeman

Voor Vooruit heeft levensbeschouwing een plaats in het onderwijs, aldus *Hannelore Goeman*, omdat het belangrijk is voor identiteitsvorming maar ook omdat het deel is van de maatschappij. Het kan evenwel niet de bedoeling zijn dat iedere levensbeschouwing in zijn eigen hoek blijft. Dialoog is nodig om inzicht te geven in gemeenschappelijke punten en verschillen en hoe dat relaties tussen mensen beïnvloedt. Het verheugt haar dan ook in het jaarverslag te lezen dat er sterk gewerkt wordt aan de ILC en de ILD. Dat is evenwel zeker niet de norm.

Ook zij vindt het aantal inspecteurs te beperkt voor een grondige inspectie. Hoe gebeurt de selectie van de inspecteurs? Welke competenties zijn vereist? Hoe verloopt een inspectie? Hebben de inspecteurs tijd voor een uitgebreid gesprek met leerkrachten en directies? Wordt er gekeken naar het lesmateriaal? Wordt er een verslag opgesteld? Staan daar werkpunten in? Hoe wordt dat opgevolgd? Hoe frequent wordt een inspectie uitgevoerd? Wat staat er precies in het charter van de inspecteurs-adviseurs? Wordt er samengewerkt met de gewone onderwijsinspectie? Zo neen, staan de inspecteurs LBV daar open voor?

De spreker vraagt per denominatie hoe de leerplannen en -middelen precies ontwikkeld worden. Voorts vraagt ze naar de krachtlijnen van het nieuwe leerplan ILD. Hoe worden de leermiddelen gekozen? Zijn de levensbeschouwingen daarbij betrokken? Adviseren ze de leerkrachten of kiezen die autonoom?

Elk goed onderwijs begint met de leerkracht, dus ook bij de LBV. Hebben de inspecteurs inspraak in de opleidingen en het curriculum? Wat moeten studenten kennen en kunnen om een pedagogisch bekwaamheidsbewijs in de verschillende denominaties te halen? Ook zij vindt het problematisch dat heel wat leerkrachten LBV niet over het vereiste bekwaamheidsbewijs beschikken. Dat er een groot tekort aan leraren LBV is, daar is een verklaring voor. Ook zij hoort problematische verhalen over wat er in de LBV gezegd wordt, onder meer over de positie van de vrouw, over homoseksualiteit en over niet-gelovigen. Komen dergelijke gevallen ook naar boven bij inspecties? Zo ja, hoe gaan de inspecteurs dan te werk? Ook in de andere vakken lopen er soms dingen fout. Het is zaak die aan te pakken. Tot slot informeert ze naar de beleidsaanbevelingen van de externe sprekers.

Hannelore Goeman informeert nog hoe de leerkrachten ILD worden opgeleid. Kunnen leerkrachten LBV zich daarvoor herscholen? Voor Vooruit moet levensbeschouwing een keuzevak zijn, maar leerkrachten hebben schrik om hun job te verliezen. Door de verlaging van de leerplichtleeftijd is er een opt-inmechanisme voor kinderen in de derde kleuterklas. Hoeveel mensen maken gebruik van die mogelijkheid om hun kinderen in de derde kleuterklas te laten aansluiten bij de lessen levensbeschouwing?

1.4. Jan Laeremans

Jan Laeremans wijst op de aparte juridische status van de LBV. Daarbij komt nog de duale aard van de meeste. Zo gaat de RKG er prat op dat het een vak is als een ander, met kennis, vaardigheden en attitudes, maar daarnaast ook persoonlijkheids- en ethische vorming, ontwikkeling, zingeving enzovoort biedt. Die aspecten zijn moeilijk te kwalificeren en te kwantificeren, dus ook te evalueren. Is die kritiek terecht? Voor de RKG zijn de leerplannen enkele jaren geleden herzien, waarbij er meer objectiverende lesingrediënten toegevoegd zijn aan de open terreindoelen die nogal wat ruimte lieten voor de subjectieve interpretatie van de leraar. Is er bij de andere levensbeschouwingen ook een bijsturing gebeurd?

Naast de onderwijskundige kritiek is er ook fundamentele kritiek, soms zelfs over het bestaansrecht van de LBV. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat godsdienst hetzelfde is als catechese. Dat is niet bij alle, maar wel bij sommige levensbeschouwingen het geval. In hoeverre kunnen de levensbeschouwingen garanderen dat het vak niet herleid is tot het opleiden van brave gelovigen? In een oriëntatienota stelt de Franse Gemeenschapsregering voor om levensbeschouwing af te schaffen of te reduceren tot een keuzevak. Een mogelijkheid is om van het huidige opt-outsysteem voor LBV, waarbij een leerling vrijstelling kan vragen, naar een opt-insysteem over te stappen waarbij iemand enkel levensbeschouwing volgt als hij er expliciet voor kiest. Dat is al het geval in het leerplichtige kleuteronderwijs. Hoe kijken de externe sprekers naar deze evolutie in een context waar veel ouders en leerlingen niet meer godsdienstig zijn? Hebben ze al overlegd met hun Franstalige collega's? Is een opt-insysteem compatibel met de Grondwet? Zo ja, wat met het huidige korps vastbenoemde godsdienstleerkrachten?

Het lerarentekort is ook een probleem voor de LBV. Ondernemen de levensbeschouwingen zelf initiatieven om het lerarentekort te temperen? Een ander aspect is dat er nogal wat mensen LBV geven die geen of geen voldoende geacht diploma hebben. Minister Ben Weyts stelt in zijn beleids- en begrotingstoelichting Onderwijs en Vorming (*Parl.St.* VI.Parl. 2022-23, nr. 13-I/1) dat leraren LBV zonder vereist bekwaamheidsdiploma verplicht dienen te worden bijgeschoold, in samenwerking met de EI&V. Het parlementslid had in het jaarverslag een lijst van professionaliseringsinitiatieven verwacht. Hoe wordt het kwalitatieve deficit aangepakt?

De bevoegdheden van directies in het officiële onderwijs over levensbeschouwing zijn begrensd. Leerkrachten LBV kunnen enkel aangesteld worden na voordracht door de erkende instantie of vereniging. Loopt die werkwijze vlot? De spreker heeft de indruk dat bepaalde directies geen prioriteit geven aan de LBV en evenmin aan die vacatures. Hebben de levensbeschouwingen zelf ook die indruk? Zo ja, hoe reageren ze daarop?

Na tien jaar ILC is de tijd van evaluatie gekomen. Leidt dat inderdaad tot meer en betere dialoog? Het Vlaams Belang is niet tegen de lessen of de dialoog met andere levensbeschouwingen. Het is echter de vraag of een opgelegde dialoog een waarachtige dialoog is. Zijn leerlingen ervoor te motiveren? Is er protest van de ouders die kiezen voor een bepaalde levensbeschouwing en dan zien dat hun kinderen meegesleurd worden naar een moskee, synagoge, tempel enzovoort? Dergelijke uitstapjes kosten daarenboven geld en tijd, gaan ten koste van andere lessen en verhogen de planlast voor de leerkrachten. Kan dat niet beter op school zelf gebeuren? Sommige leerkrachten zijn ook niet altijd beschikbaar, bijvoorbeeld een leerkracht joodse of orthodoxe godsdienst die in vijf of tien scholen lesgeeft.

Als leerkrachten niet voldoende bekwaam zijn in hun eigen vak, hoe kunnen ze dan de dialoog in goede banen leiden? Sommige leerkrachten willen niet deelnemen aan dergelijke projecten omdat ze ten koste gaan van lessen over andere

aspecten als huwelijk, relaties, seksualiteit of omdat het volgens hen niet past in hun godsdienst. Komt dat vaak voor? Hoe gaat de inspectie daarmee om?

De proefprojecten ILD gebeuren via coteaching van leraren LBV. Er komen ook eindtermen Burgerschap aan bod. Worden er ook andere leerkrachten ingeschakeld, bijvoorbeeld leerkrachten moraal, sociologie of geschiedenis? Hoe verloopt de controle op de inhoud van het vak ILD? Sommige critici zeggen dat de ILD de ILC, waar maar zes lesuren per leerjaar voor uitgetrokken worden, verheft tot een eenuursvak, dus een vervijfvoudiging van de lestijd. Klopt dat? Zorgt dat dan niet voor een groot verschil tussen het GO! en het katholieke onderwijsnet? Zal dat geen afbreuk doen aan de rijkheid van het eigen curriculum? Of zal de godsdienstles meer catechetisch ingevuld worden? Katholieken hebben eigen scholen, maar wat met de kleinere godsdiensten? Is er in de derde graad secundair onderwijs dan nog voldoende keuzevrijheid gegarandeerd? Er is een vrijstelling mogelijk voor het levensbeschouwelijk onderwijs, maar kan dat nog als de lessen gemengd worden met stof voor de eindtermen Burgerschap?

1.5. Loes Vandromme

Loes Vandromme roept haar collega's op om wat meer aandacht te besteden aan de verslagen die het parlement vraagt. Het is immers de eerste keer dat de vertegenwoordigers van de LBV over hun jaarverslag gehoord worden. Ze acht de respectvolle manier waarmee die met elkaar omgaan, evenals de toenadering die ze tot elkaar zoeken, opmerkelijk. Uit het jaarverslag blijkt hoe ze grote inspanningen leveren om de LBV in overeenstemming te brengen met de mensen- en kinderrechten. Cd&v heeft een pluralistische visie op religie en levensbeschouwing. Het onderwijs erin mag niet beperkt zijn tot louter wetenschappelijke neutrale informatie. Onderwijs is belangrijk voor kennisoverdracht maar heeft ook een socialiserende functie en dient aandacht te hebben voor identiteitsvorming.

Het jaarverslag staat ook op de webpagina van de onderwijsinspectie. De brief van de inspecteur-generaal verwijst ernaar. Het parlementslid is benieuwd naar de samenwerking tussen de onderwijsinspectie en de EI&V. Is er overleg? Welke concrete afspraken zijn er gemaakt over het jaarverslag? Als de onderwijsinspectie flagrante zaken opmerkt, bijvoorbeeld lesinhoud die ingaat tegen de mensenrechten, neemt ze dan contact op met de EI&V opdat ook die ingrijpt? Het kaderdecreet Onderwijsdoelen, de Codex Secundair Onderwijs en het decreet Basisonderwijs bieden de directeur en evaluator van de leerkrachten de mogelijkheid om de lessen levensbeschouwing bij te wonen om administratieve en pedagogische redenen maar ook als er aanwijzingen zijn dat een en ander indruist tegen de mensenrechten. Hoe verloopt dat in de praktijk? Wordt er van dat recht gebruikgemaakt?

Cd&v betuigt respect voor de stappen die gezet zijn door het GO! en de EI&V om samen werk te maken van de uitvoering van de passage van het regeerakkoord over de dialoog en het lesmateriaal. Welke stappen wil de EI&V nog zetten voor kwaliteitsverbetering, zowel van de opleiding van de lesgevers als van het lesmateriaal? In het regeerakkoord staat ook een akkoord over een zinvolle invulling van de uren als leerlingen vrijstelling aanvragen. Kan de EI&V een voorstel van invulling doen? Hoe reageren de sprekers op het voorstel om die uren te vervangen door uren wiskunde en Nederlands? De vraag van Open Vld en Vooruit naar meer inspecteurs vindt ze opmerkelijk. Willen ook de sprekers dat?

In de schoolse context is levensbeschouwing belangrijk, maar dé school bestaat niet. Werk maken van dialoog is anders in een school waar maar één levensbeschouwing gegeven wordt dan in een school waar dat er veel zijn. Ook benaderen leerkrachten LBV er het schoolbestuur en de directie op een andere manier. Hoe ondersteunen de leden van de EI&V elkaar daarbij? Hoe kan de dialoog beter? Wat kan de politieke wereld eruit leren over respectvol dialogeren met mensen met andere opvattingen?

1.6. Johan Danen

De Grondwet blijft dan wel dezelfde, tradities, context en interpretaties wijzigen wel, evenals de verhouding tussen levensbeschouwingen en de overheid, stelt *Johan Danen*. Nieuwe inzichten dagen ook de regelgeving uit. Groen zou het geen goede zaak vinden als de overheid zich niets zou aantrekken van de levensbeschouwingen. De fractie is voorstander van een betrokken overheid. Op welke manier die betrokkenheid zich uit, is voer voor discussie. Gezien de secularisering, groeiende diversiteit en ontzuiling, pleit Groen voor een herziening van het levensbeschouwelijk onderwijs maar ook van de manier waarop het grondwettelijk recht erop wordt ingevuld. Groen is voor een ruimer debat over de toekomst van de levensbeschouwelijke vakken in het Vlaamse onderwijs. Duitsland, Denemarken, Wallonië, Canada en Zwitserland voeren dat debat wel, met een andere invulling van de LBV in de curricula tot gevolg. Hoe staan de levensbeschouwingen tegenover een debat over hoe het levensbeschouwelijk onderwijs ingebed is in het Vlaamse onderwijs? Dat zou kunnen leiden tot een samenwerking tussen de LBV en de vakken actief burgerschap, zoals dat nu in het Stedelijk Onderwijs Antwerpen gebeurt. Is dat iets wat het best uitgebreid wordt? De federatie Wallonië-Brussel heeft beslist de leerlingen wat meer keuzevrijheid te bieden. Hoe denkt de EI&V daarover? Is dat iets wat in Vlaanderen ook moet kunnen?

1.7. Kristof Slagmulder

Kristof Slagmulder snijdt de intrekking van de erkenning van de Moslimexecutieve door federaal minister Vincent Van Quickenborne aan. Aangezien sinds 2018 het CIO de erkende instantie is voor islamonderwijs, weliswaar onder toezicht van de executieve, heeft dat geen gevolgen voor het islamonderwijs. De verwevenheid tussen de Moslimexecutieve en het CIO is evenwel groot. Tot en met juni 2020 werden beide organisaties geleid door Mehmet Üstün, die ook voorzitter is van een moskee in Heusden-Zolder, die is gelinkt aan extremisme en al verschillende keren in opspraak kwam. Lijdt ook het CIO aan administratief wanbeheer, tekortschietende transparantie en vooral buitenlandse inmenging, de redenen voor de intrekking van de erkenning?

Het parlementslid heeft die vraag aan de minister gesteld en die zag geen problemen. In hoeverre kan het CIO garanties bieden dat er geen administratief wanbeheer is? Hoe zit het met de banden met de executieve? In hoeverre is het ontslag van Mehmet Üstün onderdeel van een opkuisactie? De erkenning van het CIO loopt tot eind 2023. Dan moet de erkende instantie voor de islam een nieuwe bevoegde onderwijsinstantie aanduiden. Bij gebrek aan erkende instantie is dat niet mogelijk. Minister Vincent Van Quickenborne zegt dan wel snel een nieuwe instantie te willen erkennen die meer geneigd is tot samenwerking en transparantie, maar tot nu toe is dat niet gebeurd. Hoe ziet de toekomst van het CIO er dan uit? Het Vlaams Belang gelooft in bestuurlijke transparantie in alle lagen van de samenleving. Dat is een basis van de democratie waar vrijheden gegarandeerd zijn, zoals de vrijheid van eredienst en van onderwijs. Het parlementslid acht ook een audit bij het CIO nodig, zoals hij al meermaals vroeg. Hij veronderstelt dat het CIO, de transparantie indachtig, daar niets op tegen heeft.

Er zijn heel wat leraren die geen vereist of voldoende geacht diploma hebben, maar bij de islamitische godsdienst in het lager onderwijs heeft slechts een op de tien leraren een vereist diploma. Hoe kan er dan kwaliteitsvol onderwijs geboden worden? Hij hoorde van scholen waar leraren islam rechtstreeks uit Syrië komen terwijl hun kennis van de Nederlandse taal erg te wensen overlaat. Ze werken zonder didactische vaardigheden met huis-, tuin- en keukenlesmateriaal en een erg letterlijke interpretatie van de koran, soms rondt salafistisch of wahabitisch.

Anderhalf jaar geleden bracht een Panoreportage aan het licht dat in bepaalde scholen van het officiële onderwijs handboeken en leerplannen gebruikt worden die rechtstreeks afkomstig zijn van het Turkse Diyanetministerie van religieuze zaken en dus een pro-Erdoganagenda hebben. Dat doet ook ernstige vermoedens rijzen over de wil tot integratie in de Vlaamse samenleving. Na veertig jaar komen er nu eindelijk in Vlaanderen geproduceerde leermiddelen, namelijk Sira. Waarom heeft dat veertig jaar geduurd? Veel hangt ook nu nog af van of en hoe de leerkracht dat nieuwe materiaal zal willen gebruiken. Hij vermoedt dat een groot deel van de moslimgemeenschap niet wil weten van te moderne leerwerkboeken, net zoals een groot deel van die gemeenschap niet moet weten van imams die worden opgeleid in de Vlaamse imamopleiding, getuige het geringe succes van die opleiding.

Veel ander lesmateriaal maar ook concrete praktijken vertrekken vanuit een erg letterlijke interpretatie van de Koran en een strikte beleving van de islam, wat leidt tot het propageren van normen en waarden die haaks staan op de Europese, zoals een denigrerende kijk op ongelovigen, een zuivere wetenschapsontkenning, misprijzing van de Europese cultuur, ontkenning van de universele mensenrechten, waaronder vrouwenrechten enzovoort. Hoe kan de EI&V dergelijke zaken uit het islamonderwijs bannen?

1.8. Koen Daniëls

Koen Daniëls zegt dat onderwijskwaliteit vereist dat vakken met elkaar verbonden zijn en dat leerkrachten met elkaar spreken, onder meer over de leerlijnen. Hoe staan de LBV en NCZ in verhouding met de andere vakken, meer specifiek als de inhoud van het gewone vak botst met wat er in het vak levensbeschouwing wordt gezegd? In een voetnoot van het jaarverslag staat dat de directie zich niet mag bemoeien met de vakinhoud en de didactiek van de LBV, maar wel de lessen mag bijwonen en de overeenstemming met andere vakken nagaan. Hebben de inspecteurs-adviseurs weet van dergelijke botsingen? Zo ja, hoe gaan ze daarmee om? Wat zeggen ze tegen de leerkrachten? Wat primeert voor hen? Waar kunnen ouders, andere leerkrachten, directies en inrichtende machten terecht als wat een leerkracht zegt, ingaat tegen de mensenrechten? Is er een klachtenlijn of meldpunt?

In Vlaanderen vindt 9 procent van de gelovige burgers van de tweede generatie dat bij een conflict tussen wet en religie, religie primeert. In Brussel stijgt dat percentage tot 13,2 procent. Hoe gaan de LBV daarmee om? Wat zeggen ze aan de leerlingen: de wet primeert of de religie primeert? Leerkrachten levensbeschouwing komen soms tussen hamer en aanbeeld te zitten, tussen eigen opinie en wat de religieuze organisatie die hen aanduidt, verwacht. Waar kunnen zij terecht voor bijstand? Hoe gaan de levensbeschouwingen daarmee om? Hoe kan ervoor gezorgd worden dat leraren over de nodige bekwaamheidsbewijzen beschikken?

2. Antwoorden van de Erkende Instanties en Vereniging

Bekwaamheidsbewijzen zijn dan wel een objectief criterium, maar *Thierry Vervoort* linkt de problemen vooral met het lerarentekort bij alle vakken en dan vooral in Brussel. Een leerkracht die start in Brussel, gaat er weg zodra hij een job kan vinden in zijn eigen dorp, wat gezien het tekort doorgaans snel is. De leerkracht voelt het verschil tussen vereist of voldoende geacht niet in zijn loon, maar het attest andere volstaat niet voor een vaste benoeming.

Alle leerkrachten NCZ zijn minimaal bachelors. Voor andere vakken wordt die lat verlaagd. Zo zijn er leraars PAV zonder bacheloropleiding aan de slag. De lat ligt dus hoog. Heel wat leraren starten onder het bekwaamheidsbewijs andere. Dat zijn leraren die al een pedagogisch bekwaamheidsbewijs hebben, maar geen specifieke opleiding bijvoorbeeld, maar ook leraren die een specifiek diploma hebben, voor NCZ bijvoorbeeld een moraalwetenschapper, maar nog geen educatieve kwalificatie. Om

in de categorie voldoende geacht te komen, moet de ene een postgraduaat van twee jaar halen, de andere een educatieve master. De meeste leraren doen dat. Alle leerkrachten willen kwaliteit bieden, maar startende leerkrachten moeten tijd krijgen om zich bij te scholen. Sommige stappen uit het onderwijs. Voor wie nog geen pedagogisch diploma heeft, is er aanvangsbegeleiding op school.

De spreker begeleidt ongeveer tweehonderd leraren, waarvan ongeveer vijftien een bekwaamheidsbewijs andere hebben. Hij verwacht dat die allemaal binnen de twee jaar een voldoende geacht of vereiste kwalificatie zullen halen. Door pensioenering, ziekte enzovoort is het verloop wel groot. Bij alle levensbeschouwelijke vakken is er een grote kwaliteitsverhoging, ook bij de islam, mede door de specifieke hogeschoolopleidingen.

Hein Van Renterghem legt uit dat er drie diplomacategorieën zijn: vereist, voldoende geacht en andere. Onder andere vallen degenen die of inhoudelijk of pedagogisch niet voldoende geschoold zijn. De meeste leerkrachten, bijna allemaal, halen voldoende geacht. Enkel wie een directe toeleiding heeft tot het vak, heeft een vereist bekwaamheidsbewijs. Alle andere, bijvoorbeeld een master of een bachelor die zich inhoudelijk bijschoolt voor het vak RKG kan nooit een vereist bekwaamheidsbewijs krijgen. Daarvoor zou hij de volledige opleiding opnieuw moeten doorlopen. Alle leerkrachten van voldoende geacht naar vereist brengen, is dus onmogelijk. De meerderheid heeft evenwel een pedagogisch diploma. Inhoudelijk zijn ze ook geschoold of zijn ze aan een opleiding bezig.

In de praktijk is het door de structuur van de diplomavereisten voor sommige levensbeschouwingen onmogelijk om in de categorie vereist terecht te komen, aldus *Maurice van Stiphout*. Als zijinstromer is voldoende geacht het hoogst haalbare, ook als de persoon beschikt over een bachelor- of masterdiploma en een bewijs van pedagogische bekwaamheid. Als volgens het parlement elke leerkracht een vereist bekwaamheidsbewijs moet hebben, moeten de Erkende Instanties en Vereniging met het departement een hervorming afspreken.

Ahmed Azzouz wijst op de grote stappen die de voorbije twintig jaar gezet zijn voor bekwaamheidsbewijzen voor het vak islamitische godsdienst. De opleidingen aan veel hogeronderwijsinstellingen (AP Hogeschool Antwerpen, Thomas More Mechelen, Erasmushogeschool Brussel, Arteveldehogeschool Gent, UCLL en KU Leuven) zijn er gekomen na veel overleg, onder meer over het curriculum. Wat in de kranten staat, namelijk dat leerkrachten islam lesgeven zonder diploma, is onmogelijk want dat gaat in tegen de decreten. Voorheen moest een leerkracht minimum een bachelor secundair onderwijs hebben om benoemd te worden, voor het lager onderwijs een diploma bachelor en een diploma van de specifieke lerarenopleiding. Die lat is hoger gelegd, nu moeten leerkrachten in het lager onderwijs ook een educatieve bachelor of master halen, de SLO bestaat immers niet meer. Alle leerkrachten zijn verplicht inhoudelijke bijscholingen te volgen. Voorheen organiseerde het CIO dat zelf, nu gebeurt dat door de hogescholen. Ook al behalen de leerkrachten een educatieve bachelor en volgen ze een inhoudelijke opleiding, dan nog blijven ze voldoende geacht, wat het foute beeld geeft dat er te weinig correct geschoolde leerkrachten zijn.

Voorts wil de spreker een misverstand over de Nôerhandboeken rechtzetten. De uitspraken over de vrouw komen uit een Hadith en zijn onvolledig. Eerst worden inderdaad de foute redenen opgesomd om een vrouw te trouwen: haar uiterlijk, rijkdom enzovoort. Maar daarna staat er dat het karakter – het woord *din* staat voor godsdienst maar ook voor karakter – en de persoonlijkheid de juiste motieven zijn. Deze passage wordt door de leerkracht op een kritische manier besproken. De spreker is het er evenwel mee eens dat de Nôerhandboeken gedateerd zijn. Een ander misverstand is dat de boeken geschreven zijn door Erdogan of in Turkije. Ze zijn geschreven door leerkrachten die zijn opgegroeid en opgeleid in Vlaanderen,

met een Turkse achtergrond. De handboeken worden wel gedrukt in Turkije. Dat er Diyanet op staat, komt omdat Diyanet verantwoordelijk is voor het drukken van godsdienstige boeken.

Dat die boeken voor heel veel controverse zorgen, is ook de reden waarom de inspecteurs beslist hebben handboeken te laten schrijven door een Vlaamse uitgeverij, maar ook met andere uitgangspunten, multiperspectief, met wetenschappelijke inzichten naast godsdienstige en oog voor de diversiteit in de islam, een visie in lijn met de ILC. De handboeken worden geschreven door hogeschooldocenten. Dat het niet eerder gebeurd is, ligt aan het rendabiliteitsoogmerk van een uitgeverij. Pas nu er heel wat leerlingen met een islamitische achtergrond zijn, heeft de uitgever zelf het initiatief genomen. Het CIO zal samen met de inspecteurs de boeken aanbevelen. Hij wijst erop dat de meeste leerlingen van de vierde generatie zijn, dus Vlaamse kinderen met een islamitische achtergrond. Ouders hebben er geen baat bij dat die kinderen opgevoed worden met een kortzichtige blik, op zichzelf teruggeplooid, neerkijkend op andersgelovigen. Ouders willen dat hun kinderen met andersdenkenden kunnen omgaan, maar ook bijdragen aan de maatschappij waar ze deel van uitmaken. Nog meer dan anderen hebben ze schrik van leerkrachten die hun kinderen vanuit salafistische invalshoek indoctrineren.

Naast de Nôerhandboeken is er ook ander lesmateriaal, verzameld door de gedetacheerd adviseur die onder toezicht staat van de inspecteur-generaal. Dat staat op Sharepoint. Voorts leveren ook de hogescholen veel lesmateriaal, bijvoorbeeld werkstukken van hun studenten.

De inspecteurs willen nog verder gaan. Momenteel lopen er gesprekken met professor Didier Pollefeyt van de KU Leuven over een platform als Thomas voor de RKG. Dat zal genoemd worden naar Ibn Sina of Avicenna in het Latijn, wiens geneeskundig boek eeuwenlang wereldwijd werd gedoceerd. Didier Pollefeyt overlegt daarover met de raad van bestuur van Thomas. De website, maar ook goed opgeleide leerkrachten die het Nederlands goed beheersen, moeten een tegendiscours bieden voor het extremistische gedachtegoed, onder andere het salafistische, ook op sociale media en in boeken. Drie inspecteurs die daarenboven ook nog de leerkrachten islam (VDAB spelen) moeten zoeken en in tal van commissies en werkgroepen zitting hebben, is veel te weinig. Hij is al blij als hij tijd heeft om op inspectie te gaan. De directeur is echter een grote bondgenoot. De inspecteurs moedigen hem aan om lessen bij te wonen en tijdig aan de alarmbel te trekken. Zodra ze een melding krijgen, zullen de inspecteurs bijsturen.

In de heersende visie in het levensbeschouwelijk onderwijs, aldus *Gottlieb Blokland*, worden leerlingen het best onderwezen of gemotiveerd tot dialoog met andersdenkenden vanuit hun eigen achtergrond. Een algemeen vak over alle levensbeschouwingen kan leerlingen juist vervreemden van dialoog. Samenwerking bij LBV biedt een belangrijke maatschappelijke bijdrage om mensen te leren vanuit hun eigen achtergrond in contact te komen met anderen die hetzelfde doen.

Naast het leerplan voor de ILC is er een vademecum. Dat is een praktische handleiding waarin naast werkvormen ook lesfiches van geslaagde projecten staan. Voorts is er een lijst van alle uitgevoerde en besproken ILC-projecten, die als inspiratiebron kan dienen. Een handboek voor de ILC bestaat er nog niet, voor ILD al helemaal niet. Goede projecten worden wel schriftelijk beschikbaar gesteld aan alle leerkrachten. De inspecteurs organiseren studiedagen voor de leerkrachten. Daarop komen veranderingen in de leerplannen, nieuwe materialen en nu ook ILD aan bod. Het materiaal wordt zoveel mogelijk ook digitaal beschikbaar gesteld. De coronatijd heeft voor een digisprong gezorgd, merkt de spreker op.

Hein Van Renterghem wijst erop dat de ontwikkeling van een levensbeschouwing niet vanzelf gaat. In alles wat er in de LBV gedaan wordt, staat de ontwikkeling

van de leerling centraal. Het is geen onderwijs in levensbeschouwing, want dat zou een vorm van catechese zijn. Evenmin is het een vorm van werving. Lesgeven over levensbeschouwing doet evenmin recht aan vragen van leerlingen, want is neutraal en vaak weinigzeggend. Daarom trachten de leerkrachten les te geven vanuit de eigen levensbeschouwing en tradities, vanuit het diepe geloof dat mensen behoefte hebben aan ondersteuning bij het zoeken naar zingeving, naar betekenisvolle levenselementen. Daarnaast worden dan andere levensbeschouwingen geplaatst, en dat alles niet in het luchtledige, maar vanuit de plurale onderwijscontext. Het is de bedoeling leerlingen te wapenen om hun plaats te vinden in de samenleving. Wat het best kan als geëngageerde mensen tonen wat levensbeschouwing doet met hen, zonder dat het aanbod te nemen of te laten is.

Maurice van Stiphout legt uit dat het jaarverslag opgesteld wordt door een commissie met een wisselende samenstelling van inspecteurs-adviseurs en leden van erkende instanties. Dat komt evenwel bovenop de andere al overladen werkzaamheden. Zeker vanaf 2017 doet de EI&V zijn best om extra materiaal toe te voegen, onder meer cijfers. Die cijfers zijn gebaseerd op enquêtes die moeten worden verwerkt en enkele jaren moeten worden afgenomen vooraleer er zinnige conclusies uit kunnen worden getrokken. De informatie wordt door de levensbeschouwingen zelf aangeleverd. Op termijn worden er inderdaad het best verslagen toegevoegd over wat er in de scholen gebeurt. Op het vlak van moderne verslaggeving staan de LBV nog in de kinderschoenen.

Ahmed Azzouz zegt dat de vraag tot samenwerking uitging van het Stedelijk Onderwijs Antwerpen, daar het van mening is dat elk vak moet participeren aan burgerschap, dus ook de LBV. Die zagen al snel in dat het ook in hun belang is. De samenwerking wordt steeds beter. Het stedelijk onderwijs heeft daar ook genoeg middelen voor over. Zo telt het team Actief Burgerschap drie personeelsleden die geen andere taken hebben. Dat team schrijft didactische fiches, met linken tussen de ILC en burgerschapscompetenties.

Ook met het GO! wordt er goed samengewerkt, maar dat zegt over onvoldoende geld te beschikken om hetzelfde te doen als het Stedelijk Onderwijs Antwerpen. De professionaliteit is dus kleiner, de zaak ligt vooral in handen van de leerkrachten LBV. Er is wel een coördinator ILD, maar die werkt ook met uren LBV die niet ingericht zijn. De levensbeschouwingen willen het project graag uitbreiden over heel Vlaanderen. Het concept is al eens toegelicht bij het Stedelijk Onderwijs Gent, maar dat werkt aan een eigen concept voor actief burgerschap. Toch vindt de spreker dat Antwerpen, met zijn professionaliteit, studiedagen enzovoort tot voorbeeld strekt.

Gottlieb Blokland legt uit dat het Stedelijk Onderwijs Antwerpen vertrokken is vanuit de gedachte dat burgerschap en levensbeschouwing elkaar overlappen en er dus het best samengewerkt wordt. Aan het GO! is datzelfde idee voorgesteld en het is daarop ingegaan. Dat net is groter en zoekt nu ook zijn weg. Uiteraard moet het coördinatoren ILD aanstellen. Kortom, hij ziet een positieve houding bij beide netten, maar iets voorzichtiger bij het GO!

Thierry Vervoort denkt dat het Stedelijk Onderwijs Antwerpen de deskundigheid van de leraren LBV over identiteitsontwikkeling ontdekt heeft. De samenwerking loopt heel goed en kan een voorbeeld zijn. Door de geografische beperking van het net, is het natuurlijk wel eenvoudiger. Wat meespeelt in de afwachtende houding van het GO! is de uitspraak van het Grondwettelijk Hof over de eindtermen. De herwerking van de eindtermen Burgerschap zal een impact hebben op de leerplannen.

Maurice van Stiphout zegt dat op de vraag hoe inspecteurs-adviseurs geselecteerd worden zeven verschillende antwoorden kunnen worden gegeven.

Bij de niet-confessionele zedenleer gebeurt dat via assessment, aldus *Thierry Vervoort*.

Voor de RKG is dat een interne aangelegenheid antwoordt *Hein Van Renterghem*. Met een functiebeschrijving worden mensen met de vereiste bekwaamheidsbewijzen uitgenodigd zich kandidaat te stellen. Een gemengde interne commissie, met vertegenwoordigers van het RKG-onderwijs en van de kerkgemeenschap, bepaalt in een of twee zittingen een ranking. De eerste krijgt de baan aangeboden. Daarna volgt een inlooptijd voor de toch wel heel specifieke combinatie van inspectie en begeleiding. Voor de RKG sluiten de inspecteurs aan bij de begeleidingsdienst Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Na één jaar wordt de nieuweling geëvalueerd.

Gottlieb Blokland zegt dat het Comité Protestantse Godsdienst de selectieprocedure leidt. De kandidaten moeten een vereist diploma hebben, voldoende geacht volstaat niet. Het comité beoordeelt de kandidaten, eigenlijk is het dus ook een assessment.

Ahmed Azzouz heeft de selectieprocedure voor inspecteur-adviseur doorlopen in 2006. Een jury met leden van het EMB maar ook academici maakten de selectie op basis van inhoudelijke maar ook pedagogisch-didactische vragen. De minimumvereisten waren de Belgische nationaliteit bezitten, een bachelordiploma hebben en tien jaar ervaring in lesgeven. Binnenkort gaan er twee inspecteurs-adviseurs islamitische godsdienst met pensioen. Het wordt een uitdaging die snel te vervangen. Algemeen zijn er meer inspecteurs nodig. Nu zijn er drie inspecteurs voor 1100 leerkrachten. Hijzelf begeleidt meer dan vierhonderd leerkrachten, wat een onmogelijke opdracht is.

Moses Mund zegt dat hij recent aangesteld is als inspecteur-adviseur Israëlitische godsdienst. De oproep liep enkele maanden en was gericht tot de brede joodse gemeenschap. De kandidaten die over de juiste diploma's en onderrijverservaring beschikten, moesten een motivatiebrief schrijven. De selectiecommissie weerspiegelde de volledige ruime interne pluraliteit van de joodse gemeenschap, met zelfs seculiere leden. Er werd onder meer gepolst naar het netwerk en de contactmogelijkheden met andere levensbeschouwingen. De procedure van kandidaatstelling tot selectie nam zeker een half jaar in beslag.

Stephen Murray zegt dat het Anglicaanse Comité van Godsdienstonderwijs maar één deeltijds inspecteur-adviseur heeft. Die wordt geselecteerd op basis van opleiding, ervaring en na een assessment.

Philippe De Bruyn zegt dat er één inspecteur voor orthodoxe godsdienst is. De erkende instantie heeft gezocht naar iemand met voldoende anciënniteit en ervaring in lager- en secundair onderwijs, met een masterdiploma en een vereist pedagogisch diploma.

Thierry Vervoort zegt dat NCZ aan nieuwe leerplannen werkt. Daarvoor is een leerplancommissie aangesteld, met actoren uit de praktijk en lectoren van de hogescholen. Omdat de inspecteurs-adviseurs het er niet bij kunnen nemen, is er een overeenkomst gesloten met twee hogescholen die twee medewerkers ter beschikking stellen. Het is de bedoeling een en ander te testen, maar ook leraars bij de ontwikkeling te betrekken. De inspecteurs-adviseurs waken over de kwaliteit van de leerplannen in een hele resem werkgroepen en subwerkgroepen. Het doel is ten laatste in 2024 een volledig nieuw leerplan te hebben voor het secundair onderwijs.

Voor de RKG is het leerplan secundair onderwijs enkele jaren geleden vernieuwd, stelt *Hein Van Renterghem*. Dat staat integraal, inclusief de opbouw, op de website van Thomas. Voor het lager onderwijs is een actualisatie van het leerplan op til. Elk leerplan vertrekt van de visietekst van de bisschoppen, aangevuld door een recentere verklaring. Voor het leerplan secundair onderwijs zijn theologen, hogeschooldocenten, leerkrachten van alle onderwijsniveaus en vormen samengebracht. Het onderwijs dat lang geleden catechetisch was, is geëvolueerd naar misschien wat te veel nadruk op het pluralistische, ervan uitgaand dat het eigene

gekend was. Daarom is er gezocht naar een nieuw evenwicht vanuit drie perspectieven: de pluraliteit van de jongerenleefwereld, de identiteit van de leerling en de bijbels-christelijke traditie. Onder supervisie van de erkende instantie hebben de inspecteurs-adviseurs de levenssterreinen aan de hand van de doelen en perspectieven ingevuld, in voortdurende samenspraak met het werkveld, de academische wereld en resonantiegroepen. Volgens de RKG-inspecteurs speelt het geactualiseerde leerplan in op wat jonge mensen nodig hebben ter ondersteuning van hun levensbeschouwing.

Gottlieb Blokland zegt dat de protestants-evangelische godsdienst twee leerplan-commissies heeft, een voor het lager en een voor het secundair onderwijs. De commissies zijn samengesteld uit inspecteurs en ervaren leerkrachten. De leerplannen zijn gebaseerd op richtlijnen voor protestants godsdienstonderwijs met enkele principiële uitgangspunten op het vlak van geloofsbelijdenis, pedagogische visie, identiteitsontwikkeling en maatschappijvisie. Dat laatste is heel belangrijk omdat de leerplannen dienen voor scholen, niet voor catechese in de kerken. Leerplannen worden ook geregeld gereviseerd. Voor het secundair onderwijs gebeurde dat recent, voor het lager secundair onderwijs wordt dat binnenkort opnieuw gedaan, waarbij er vooral aandacht gaat naar het leermateriaal. Voor kleinere levensbeschouwingen is eigen materiaal moeilijk omdat zij geen uitgeverijen hebben. Ze moeten veel zelf bij elkaar zoeken. Het is zaak daar het kaf van het koren te blijven scheiden.

Ahmed Azzouz legt uit dat het leerplan islamitische godsdienst geschreven is door de inspecteurs-adviseurs Islamitische godsdienst. Die hebben zich laten inspireren door bestaande leerplannen, in Marokko, Turkije en België, van de RKG en van NCZ. Het uitgangspunt is een visie waarin respect voor de mens, vrijheid, vrije mening en aandacht voor cultureel erfgoed primeren. Dat gaan de inspecteurs trouwens ook na bij hun bezoeken aan scholen, zowel in lesinhoud, werkbladen als handboeken. De visietekst verwijst eveneens naar democratische waarden en mensenrechten en plaatst het kind centraal. Ook in de islam is de diversiteit groot: van ouders die orthodox en praktiserend zijn tot ouders die alleen nog cultureel verbonden zijn met de islam. Het onderwijs moet al die opvattingen recht doen. Bij de ontwikkeling van de leerplannen wordt er ook ruimte gelaten voor het pedagogische project van de school. Momenteel wordt er gewerkt aan de volledige actualisatie van het leerplan islamitische godsdienst. Dat voor het secundair onderwijs zal tegen het einde van het schooljaar klaar zijn. Er zullen heel wat burgerschapscompetenties in verwerkt zijn. Het ontwerp wordt nu met een kritische bril bekeken door niet-moslims, waaronder professor Didier Pollefeyt, maar ook door de islamdocenten van hogescholen die het geheel ook zullen digitaliseren. Daarna wordt er gestart met de actualisatie van het leerplan voor het lager onderwijs.

Na drie jaar werk zullen in februari de leerplannen totaal herschreven worden, zegt *Moses Mund*. In het secundair onderwijs gaat het om een nieuw concept waar er niet langer over levensbeschouwing gesproken wordt maar wel over het positioneren van de leerling in de levensbeschouwing. Dat vergt lesgeven over een breed continuüm van levensbeschouwingen waarbij de leerling begeleid wordt om zijn plaats te vinden en zichzelf te positioneren. Het is vanzelfsprekend dat de ILC een plaats hebben in dat leerplan, maar in het nieuwe concept wordt ook expliciet aandacht besteed aan de raakvlakken tussen levensbeschouwing en de rechten van de mens en van het kind. Voorheen waren er leerkrachten die dat trachtten te vermijden, maar dat kan niet meer. Het is belangrijk de raakvlakken te benoemen en de leerlingen erover te laten reflecteren. Kortom, het leerplan blijft niet binnen de levensbeschouwing maar houdt ook rekening met de waarden en normen van de samenleving.

Als enige inspecteur mag de spreker de hele tijd met zichzelf samenwerken en overleggen, dus ook bij het ontwikkelen van een lerarenopleiding met Thomas More en bij het zoeken naar middelen voor die samenwerking. Daarnaast moet hij in alle overlegorganen en samenwerkingsorganen zijn levensbeschouwing vertegenwoordigen,

VDAB spelen en schoolbezoeken afleggen, apart voor het vak en voor ILC-projecten. Aan die enormiteit aan taken kan de reguliere inspectie een punt zuigen, merkt de spreker op.

Ook de Anglicaanse godsdienst heeft een leerplan lager onderwijs en een leerplan secundair onderwijs, aldus *Birte M. Day*. Die zijn tien jaar geleden opgesteld door een commissie onder de erkende instantie. Ze zijn ondertussen gereviseerd om de diversiteit, onder meer voor de ILC, meer aan bod te laten komen. Volgend jaar wordt er gewerkt aan een nieuwe revisie.

Wat de interne diversiteit betreft, vraagt *Philippe De Bruyn* ook het orthodoxe christendom niet te onderschatten. Het houdt daar in de leerplannen rekening mee, maar zoekt ook in de eigen levensbeschouwing de oecumene of het universele. De leerplannen worden opgesteld door een leerplancommissie, waarin de inspecteur en leerkrachten zitting hebben. De plannen worden geregeld geactualiseerd op basis van de feedback van de leerkrachten, onder meer over de haalbaarheid. De leerplannen leggen duidelijke link met de fundamentele waarden van de westerse samenleving, met de ILC, met thema's van burgerschapseducatie, mensenrechten en kinderrechten.

Karolien GROSEMANS,
voorzitter

Kathleen KREKELS
Jan LAEREMANS
Loes VANDROMME,
verslaggevers

Gebruikte afkortingen

AP	Artesis Plantijn
CIO	Centrum Islamonderwijs
CLBV	Commissie Levensbeschouwelijke Vakken
EI&V	erkende instanties en vereniging
EMB	Executief van de Moslims van België
GO!	onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
GOK	gelijke onderwijskansen
ILC	interlevensbeschouwelijke competenties
ILD	interlevensbeschouwelijke dialoog
KU Leuven	Katholieke Universiteit Leuven
LBV	levensbeschouwelijke vakken
NCZ	niet-conventionele zedenleer
OVSG	Onderwijsvereniging van Steden en Gemeenten
PAV	project algemene vakken
RKG	rooms-katholieke godsdienst
SLO	specifieke lerarenopleiding
UCLL	University Colleges Leuven-Limburg
VDAB	Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding